

«Київська Церква між Константинополем і Московією: історичний екскурс»

Oleh Turiy, Anatoliy Babynskyi (Ukrainian Catholic University, Lviv)

Від часів запровадження християнства на Русі Київська митрополія була складовою частиною Константинопольського патріархату та охоплювала всі терени, що перебували під політичною зверхністю великих князів київських. Суттєві зміни відбулися у Руській Церкві у зв'язку із поступовим розпадом Київської держави на удільні князівства та гострою боротьбою за «київську спадщину» численних спадкоємців роду Рюриковичів, а після монгольського завоювання (1240) – і правителів сусідніх держав. Першу (невдалу) спробу розділити єдину митрополію здійснив володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський, який забажав отримати від Константинополя окремішнього митрополита для своїх володінь на північно-східних окраїнах Русі.

Прагнення до більшої політичної незалежності окремих князівств та небажання польських і литовських правителів, під панування яких потрапили українські й білоруські землі впродовж XIV ст., щоб їхні піддані східної традиції залежали від іноземної церковної зверхності, спричинилося до перенесення резиденції київських митрополитів до Володимира-над-Клязьмою (1299/1300) та Москви (1326/1354), а також до спроб утворення Галицької (1303-1347; 1370-1401) і Литовсько-Руської митрополій (вперше у 1299 р.), які, щоправда, так і не змогли забезпечити свого тривалого існування.

Остаточний поділ давньої Київської митрополії відбувся після того, як світська влада в Москві відмовилась визнати ухвали Флорентійського собору 1439 р. про відновлення єдності східного і західного християнства та усунула з престолу прихильного до унії митрополита Київського Ісидора. Московська Церква у 1448 р. самочинно проголосила свою автокефалію (незалежність від Константинополя та окремішність від Києва), а в 1589 р., скориставшись занепадом грецького православ'я під турецьким пануванням, здобула статус патріархату, що ще більше зміцнило імперські амбіції московських правителів та їхні домагання провідної ролі «Третього Риму» у вселенському християнстві. Натомість Київська митрополія продовжувала залишатися під канонічною зверхністю Константинополя та охоплювала ті терени, що перебували під владою Корони Польської і Великого князівства Литовського, а згодом – об'єднаної Речі Посполитої.

Для подальшого розвитку релігійного життя в Україні переломне значення мали дві події: Берестейська унія 1596 року, неоднозначне прийняття якої призвело до конфесійного поділу Руської Церкви на з'єднану з Римом (унійну) і ту частину (православну), що залишалася в підпорядкуванні патріархам у Константинополі (тепер – Стамбул); та козацьке повстання під проводом Богдана Хмельницького і подальші війни, які остаточно завершилися новим територіальним розподілом українських земель між Польщею, Московщиною та Османською імперією в другій половині XVII століття. І хоч релігійний чинник був використаний під час Переяславської ради 1654 року для обґрунтування необхідності переходу гетьмана з усім Військом Запорозьким «із землею і городами... під «високу руку єдиновірного московського правителя», а царський уряд відразу намагався не лише політично підпорядкувати українські землі, але й поширити на них свою церковну юрисдикцію, ієрархія та духовенство Київської митрополії намагалося боронити свою автономію під гаслом збереження давніх прав і привілеїв.

Так, митрополит Сильвестр Косів, який займав київську кафедру від 1647 до 1657 року, не погодився визнати зверхність над собою патріарха Московського та двічі відмовлявся присягати на вірність цареві. По його смерті єпископат обрав митрополитом Діонісія Балабана, з Луцька. Підтримуючи діяльність гетьмана Івана Виговського, митрополит Діонісій змушений був покинути Київ, перебратися до гетьманської столиці – Чигирини і врешті-решт визнавався митрополитом лише для тих епархій, які залишилися у межах Речі Посполитої. На території, підконтрольній Москві, церковне життя очолив єпископ Чернігівський Лазар Баранович. Сталось це внаслідок нової угоди Юрія Хмельницького в якій уже виразно говорить про необхідність підпорядкування митрополита

Київського патріархові в Москві. Власне сам Баранович став місцеблюстителем митрополита Київського за прямого втручання князя Трубецького, російського намісника в Києві, а також їздив до Москви для затвердження свого призначення. Баранович протягом трьох десятиліть ставав місцеблюстителем тричі у 1657, з 1659 по 1661 рік, та з 1670 по 1685.

У 1661 році мала місце перша спроба московського церковного престолу поставити цілковито власного кандидата на місцеблюстителство в Києві. Ним повинен був стати висвячений у Москві на єпископа Мстиславського ніжинський протопіп Мефодій Филімонович. Його поставлення було здійснене місцеблюстителем на той час вакантної Московської кафедри Питиримом. На такі дії жорстко відреагував константинопольський патріарх, а місцеве українське духовенство відмовилось прийняти його як свого архипастиря.

Двовладдя у Київській митрополії так і не було подолане після смерті у 1663 митрополита Діонісія Балабана. Хоч на його місце духовенство обрало цього ж року Йосифа Нелюбовича-Тукальського, який був вірним соратником гетьмана Петра Дорошенка та займав рішучу антимосковську позицію. Константинополь визнав його митрополитом лише у 1668. По його смерті у 1675 нового предстоятеля Київської митрополії так і не було обрано: її правобережною частиною при підтримці польської влади управляв перемишльський єпископ Антоній Винницький, а на Лівобережжі місцеблюстителем залишався прихильний до Москви чернігівський архієпископ Лазар Баранович.

У 1683 році новообраний архімандрит Києво-Печерського монастиря – Варлаам Ясинський, всупереч попередній традиції отримав підтвердження своїх повноважень від московського патріарха. А через рік - у 1684, знайшлась і кандидатура для митрополичого престолу: колишній єпископ Луцький і Острозький Гедеон Святополк-Четвертинський, влаштував як Москву так і нового гетьмана Івана Самойловича. Втікач з підконтрольної Польській короні території, був добрим символом для протиставлення унійній Київській митрополії та прокатолицьким поглядам Йосифа Шумлянського, єпископа Львівського, а також виявився готовим розірвати із Константинополем. Офіційно Гедеон став митрополитом у 1685 році. Дуже швидко місцеве духовенство зрозуміло, що собор, який відбувався в Києві 8 липня 1685 року, не лише обирав нового митрополита. Оскільки вибір потвердив патріарх Московський Йоаким, то це стало свідченням, що відбувалась також і зміна юрисдикції. Духovenство митрополії загалом не бажало перепідпорядкування Москві проте їхнє невдоволення і протести не дали практичного результату. Новообраний митрополит Гедеон, вперше в історії Київської кафедри, відбув на поставлення в Москву, де 8 листопада 1685 року офіційно визнав зверхність московського патріарха. У 1688 році титул митрополита Київського, Галицького і всієї Руси, було змінено на «митрополит Київський і Галицький та всієї Малої Росії», а з 1767 року його титул було звужено на «митрополит Київський і Галицький».

З Константинополем справу було полагоджено у травні 1686 році. Царські дипломати заручившись згодою султанського двору за хабар 200 золотих і 120 соболиних шкурок домоглися від царгородського патріарха Діонісія згоди на передачу Київської митрополії під зверхність патріарха Московського. За це діяння патріарха невдовзі було осуджено і зміщено з престолу, а надалі неодноразово ставилось під сумнів його наступниками. Особливо яскравим прикладом стало дарування автокефалії Православній Церкві в Польщі у 1924 році патріархом Григорієм VII. Його грамота про автокефалію містить неоднозначне твердження, щодо юрисдикції Константинопольського престолу над митрополією Києва: «Бо написано, що раніше відділення від нашого Престолу Київської митрополії і залежних від неї Православних Церков Литви і Польщі і їх приєднання до святої Московської Церкви було скоєно не у згоді з узаконеними канонічними постановами, і не були дотримані угоди щодо повної церковної самостійності Київського митрополита, що носить титул екзарха Вселенського Престолу».

В перші десятиліття після перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархатові її очільниками ставали ще вихованці місцевого культурного та наукового осередку – Могилянського колегіуму. Навіть більше – його випускники визначною мірою причинились до розвитку культури та науки в на території Московського царства: чимало вихідців з київської духовної школи займали

високі посади та єпископські кафедри у Росії. Однак вже від початку XIX століття Київську митрополію очолювали лише етнічні росіяни. А сама митрополія була зведена до звичайної єпархії Московського патріархату, тобто затратила всі ознаки автономії, яку вона мала в рамках Константинопольського патріархату. На додаток було втрачено не лише церковно-адміністративну автономію, але й культурно-богословську ідентичність. Самобутня архітектура та інші зразки церковного мистецтва Київської митрополії були витіснені традиціями синодальної Російської Церкви. А філософсько-богословська київська традиція, яка народилась із синтезу кращих здобутків богословської думки візантійського світу і західної латинської культури була замінена російським богословським дискурсом, який у XIX столітті набув крайніх антизахідних і антикатолицьких мотивів.

Олег Турій, Анатолій Бабинський (Український Католицький Університет, Львів)

«Kyivan Church between Constantinople and Moscow: historical excursus»

Since the introduction of Christianity in Rus', the Kyivan Metropolitanate was an integral part of the Patriarchate of Constantinople and covered all the territories that were under the political suzerainty of the Grand Princes of Kyiv. Substantial changes in the ecclesial structure took place with the gradual disintegration of the Kyivan state into separate principalities and with the bitter struggle for the "Kyivan heritage" among the many successors of the Rurik dynasty. In addition, after the Mongol conquest (1240) the rulers of the neighboring states were also involved in this struggle. The first (unsuccessful) attempt to divide the united metropolitanate was made by the Vladimir-Suzdal prince Andriy Bogolyubsky, who wanted to receive from Constantinople a separate metropolitan for his possessions on the northeastern outskirts of Rus'.

The desire for greater political independence of certain principalities and the reluctance of the Polish and Lithuanian rulers, under whose authority the Ukrainian and Belarusian lands fell during the XIVth century, to have citizens of the Eastern tradition dependent on foreign ecclesiastical superiority, led to the transfer of the residence of the Kyivan Metropolitans to Vladimir-on-the-Klyazma (1299/1300) and Moscow (1326/1354), as well as to attempts to create a separate Galician (1303-1347; 1370-1401) and Lithuanian-Ruthenian metropolitanate (for the first time in 1299). These, however, proved incapable of prolonged existence.

The final division of the ancient Kyivan Metropolitanate took place after the secular authorities in Moscow refused to recognize the decrees of the Florentine Council in 1439, which had restored the unity of Eastern and Western Christianity, and removed Isidore, who was favorable to the Union, from the throne of the Kyivan Metropolitan. In 1448, the Moscow Church unilaterally proclaimed its autocephaly (independence from Constantinople and separation from the See of Kyiv), and in 1589, taking advantage of the decline of Greek Orthodoxy under Turkish rule, gained the status of a patriarchy, which further strengthened the imperial ambitions of the Moscow rulers and their claims for the leading role of the "Third Rome" in universal Christianity. The Kyivan Metropolitanate, however, continued to remain under the canonical superiority of Constantinople, and covered the lands under the authority of the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania, and subsequently of the united Commonwealth.

Two events were of crucial importance for the further development of religious life in Ukraine: the Brest Union in 1596, the controversial perception of which led to the confessional division of the Kyivan Church into those united with Rome (Uniate) and those (Orthodox) remaining in subjection to the patriarchs in Constantinople (now Istanbul). The other event was the Cossack rebellion under the leadership of Bohdan Khmelnytsky and the subsequent wars, which eventually ended with a new territorial division of the Ukrainian lands among Poland, Muscovy, and the Ottoman Empire in the second half of the XVIIth century. Although the religious factor was used during the Treaty of Pereyaslav in 1654 to justify the necessity of the Hetman's passage with the entire Zaporozhian Army «with the land and the cities» ... under the «high hand of the coreligionist Moscow ruler», and the tsarist government immediately tried not only to subordinate the Ukrainian lands politically but also to extend their ecclesiastical jurisdiction over them, the hierarchy

and clergy of the Kyivan Metropolitanate tried to defend their autonomy under the slogan of preserving old rights and privileges.

Thus, Metropolitan Sylvester Kosiv, who presided over the see of Kyiv from 1647 to 1657, did not agree to acknowledge the supremacy of the Patriarch of Moscow and twice refused to swear allegiance to the Tsar. After his death, the bishops elected Dionysius Balaban from Lutsk as Metropolitan. Supporting Hetman Ivan Vyhovsky's actions, Metropolitan Dionysius was forced to leave Kiev and move to the hetman's capital, Chyhyryn, and eventually was recognized as Metropolitan only for those dioceses which had remained within the Commonwealth. In the territory controlled by Moscow, church life was headed by Bishop Lazar Baranovych of Chernihiv. This happened as a result of a new agreement with Yuri Khmelnytsky, in which it was already clearly stated that the Metropolitan of Kyiv submits to the Patriarchate of Moscow. Basically, Baranovich himself became the locum tenens of the Metropolitan of Kyiv by the direct interference of Prince Trubetsky, the Russian viceroy in Kyiv, and also traveled to Moscow to approve his appointment. Over three decades, Baranovych became the locum tenens three times: in 1657, from 1659 to 1661, and from 1670 to 1685.

In 1661, the Moscow Church took the first attempt to place its own candidate for the see of Kyiv. The Nizhyn protopresbyter Methodius Fylymonovych was to be consecrated in Moscow as the Bishop of Mstislavl. His appointment was made by the locum tenens of the currently vacant Moscow see, Pitirim. The Patriarch of Constantinople reacted rigorously to these actions, and the local Ukrainian clergy refused to accept him as their archpastor.

The dual power in the Kyivan Metropolitanate was not eliminated even after the death of Metropolitan Dionysius Balaban in 1663. Although that year the local clergy chose Josyf Nelyubovych-Tukalskyi, the loyal colleague of Hetman Petro Doroshenko, who took a firm anti-Moscow stand, in his place, Constantinople recognized him as Metropolitan only in 1668. After his death in 1675, the new head of the Kyivan Metropolitanate was never elected: its right-bank (of the Dnipro river) side, with the support of the Polish authorities, was administered by the Przemyśl Bishop Antony Vynnytsky, and on the left bank the locum tenens was Archbishop Lazar Baranovych, who was sympathetic to Moscow.

In 1683 the newly elected Archimandrite of the Kyivan-Caves Monastery (Lavra), Varlaam Yasinsky, contrary to tradition, received confirmation of his authority from the Moscow Patriarch. A year later, in 1684, a candidate for the Metropolitan throne was found: the former bishop of Lutsk and Ostroh Gideon Svyatopolk-Chetvertynsky, who satisfied both Moscow and the new Hetman Ivan Samoilovych. This fugitive from the territory under the control of the Polish Crown was a good symbol for opposing those united with Rome, such as the Kyivan Uniate Metropolitanate, and the pro-Catholic bishop of Lviv Joseph Shumlyansky, who was also ready to break with Constantinople. Officially, Gideon became Metropolitan in 1685. Very quickly, the local clergy understood that the Council which had taken place in Kyiv on July 8, 1685, had not only elected a new Metropolitan. Since the choice was confirmed by the Patriarch of Moscow Joachim, it became evident that there had also occurred a change of jurisdiction. The clergy of the Metropolitanate generally did not want to be subjugated to Moscow; however, their dissatisfaction and protests did not yield any practical result. The newly elected Metropolitan Gideon, for the first time in the history of the Kyivan see, departed for Moscow, where on November 8, 1685, he officially recognized the supremacy of the Moscow Patriarch. In 1688, the title of «Metropolitans of Kyiv, Halych and all Rus'» was changed to "Metropolitan of Kyiv, Halych and all of Little Russia» and from 1767 his title was narrowed to «Metropolitan of Kyiv and Halych»

With Constantinople, the case was settled in May 1686. The Tsar's diplomats, having obtained the consent of the Sultan's court for a bribe of 200 gold coins and 120 sable skins, procured the consent of the Constantinople Patriarch Dionysius for the transfer of the Kyivan Metropolitanate to the jurisdiction of the Patriarch of Moscow. For this action, the patriarch was soon condemned and removed from the throne, and subsequently, the legitimacy of this transfer was repeatedly questioned by his successors. A particularly striking example was the granting of autocephaly to the Orthodox Church in Poland by Patriarch Gregory VII in 1924. His Charter on autocephaly contains ambiguous assertions regarding the jurisdiction of

the Constantinopolitan throne over the Metropolitanate of Kyiv: "It is written that the previous separation from our throne of the Kyivan Metropolitanate and its dependent Orthodox Churches of Lithuania and Poland and their accession to the Holy Church of Moscow was committed not in agreement with legalized canonical decrees, and did not comply with the agreement of the full ecclesiastical autonomy of the Kiev Metropolitan, who holds the title of Exarch of the Ecumenical see."

In the first decades after the re-subordination of the Kyivan Metropolitanate to the Moscow Patriarchate, its leaders were pupils of the local cultural and scholarly center -- the Mohyla Collegium. Moreover, its graduates largely affected the development of culture and scholarship on the territory of the Moscow tsardom: a large number of alumni of the Kyivan theological school occupied high positions and episcopal chairs in Russia. However, from the beginning of the XIXth century, the Kyivan Metropolitanate was headed only by ethnic Russians. The Metropolitanate itself was reduced to an ordinary diocese of the Moscow Patriarchate, that is, it lost all signs of the autonomy that it had had within the Constantinople Patriarchate. In addition, not only church-administrative autonomy, but also cultural-theological identity was lost. The original architecture and other examples of Church art of the Kyivan Metropolitanate were ousted by the traditions of the Synodal Russian Church. The philosophical and theological Kyivan tradition, born of a synthesis of the best achievements of the theological thought of the Byzantine world and western Latin culture, was replaced by Russian theological discourse, which in the nineteenth century assumed an extremely anti-Western and anti-Catholic character.